

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Chr. III's Bibel: Skrevet af flere oversættere?

Dorete Schmidt Rindom
Aarhus Universitet

1. Indledning

Indtil i dag har der i forskningen omkring Kong Christian den Tredjes (fremover: Chr. III) Bibel fra 1550 enten været fokus på at sammenholde denne med Luthers højtyske udgave fra 1545 (Jacobsen 1913-14 (Refereret fra Hjort 1971), Skautrup 1947/1968, Hjort 1971), at sammenligne den med både yngre og ældre oversættelser af bibelen (Skautrup 1950), eller at sætte den i forbindelse med samtidens øvrige litteratur (Jacobsen 1910), og som den eneste har Molde 1949 analyseret relevansen af kilderne til udarbejdelsen af Chr. III's Bibel.

I denne artikel ser jeg bort fra især de to førstnævnte emner og vender mig i stedet mod værket i sig selv, hvor jeg kigger på tekstinterne problemstillinger, hvilket der ikke hidtil er blevet taget hensyn til i forskningen, men dog ganske kort antydnet hos Diderichsen (1971:129). Det er i min læsning af to uddrag fra Chr. III's Bibel (1. kapitel fra Esajas' Bog i det Gamle Testamente (fremover: Es.) og 5. kapitel fra Mattæus Evangeliet i det Nye Testamente (fremover: Matt.)) blevet tydeligt, at de to kapitler adskiller sig fra hinanden i forhold til ortografi, morfologi og syntaks. På baggrund af analysen mener jeg, at Matt. er mere konservativ og måske derfor mere varierende i skrivemåden end Es. På baggrund heraf er min tese, at i hvert fald disse to bøger i biblen må være oversat af to forskellige personer. Da der i forbindelse med udgivelsen af bøger efter bogtrykkerkunstens indførelse også har været andre mennesker omkring værket end blot skriverne selv, kunne det være af relevans

at overveje sætterens og udgiverens betydning i forbindelse med ortografi, morfologi og syntaks, som det kommer til syne i Brøndum-Nielsen (1951).

Til udarbejdelsen af Chr. III's Bibel er det velkendt, at der har været opsat en komité af kongen (Skautrup 1950:42-43, Skautrup 1947/1968:153, Karker 2001:156). Hvordan denne komité har arbejdet i denne forbindelse er dog usikkert. Pga. de to førnævnte teksters forskellighed, må det antages, at arbejdsmetoden ikke har været som under udarbejdelsen af en bibeloversættelse under Kong Christiern II, hvor en gruppe udvalgte lærde har "holdt fællesmøder og samarbejdet – med de benyttede kilder foran sig" (Skautrup 1950:47), men at det netop er enkelte personer, der har siddet og oversat hver sin del af bibelen. Dermed tager jeg afstand til Skautrup 1947/1968, idet han siger, at oversættelsen af bibelen, trods en udvalgt komité, primært blev foretaget af én mand, nemlig Christiern Pedersen (Skautrup 1947/1968:211).

På trods af ønsket fra Chr. III, om "at omendskiønt de forstode Grundsprogene, skulde de [de lærde Mænd/komitéen] dog, saavidt det danske Sprog kunde tillade det, følge Luthers tyske Oversættelse" (Hans Thomesen, citeret efter Skautrup 1950:42), vil det være hensigtsmæssigt at overveje hvilke andre kilder udover Luthers bibel 1545 der blev anvendt til udarbejdelsen af den første danske helbibel. Molde 1949 taler for, at bl.a. Luthers nedertyske bibel fra 1534 og Christiern Pedersens oversættelse af Det Ny Testamente (1529/31) også var vigtige kilder for oversættelsen af bibelen 1550. Dette kunne være en anden årsag til, at de to tekster (hhv. Es. Og Matt.) i så høj grad afviger fra hinanden.

2. Komparativ analyse af Matt. 5 og Es. 1¹

For at bekræfte min tese om to forskellige oversættere af kapitlerne i Matt. og Es. vil jeg nu lave en gennemgang af begge teksters ortografi, morfologi og syntaks. Man kunne også have valgt at fokusere på ordforråd, germanismer og importord, da de to kapitler også her adskiller sig fra hinanden (f.eks. anvender Es. *Retuished* (51), hvor *retviis* er et arveord stammende fra det oldnordiske *réttvíss* (jf.

¹ Tallene i parentes angiver linjenummer til hhv. Es. og Matt.

www.ordnet.dk/ods), og Matt. anvender det stadig i dag anvendte *Retferdighed* (5), der er et lån fra det nedertyske *rechtverdig* (jf. www.ordnet.dk/ods).

2.1. Ortografi

2.1.1. Vokaler

1. Der skrives hyppigt *aa* i begge tekster. Hovedsageligt brugt til betegnelse af å-lyd. Ifølge Brøndum-Nielsen 1928 har denne brug af *aa* sin rod i gammeldansk lydudvikling, fordi ”glda. *o* i Middelalderens sidste Del udviklede sig til en aaben *o*-Lyd (᠋᠋, *å*, *o* [...]) og det af *ā* udviklede *å* ved Forkortelse blev til en lignende eller den samme aabne *o*-lyd” (Brøndum-Nielsen 1928:224).

I Es. anvendes *aa* enkelte gange i præposition: *faar* (20), i adjektiv: *gaat* (36) og i kompleks konjunktion: *der faare* (47). I dette tilfælde forholder det sig nogenlunde på samme måde i Matt., dog kun i præposition: *Lader sa eders Liuss skinne faar Menniskene* (16-17); *der faar Alteret* (31) og i kompleks konjunktion: *der faare* (30).

Man skelnede på denne tid ikke mellem præpositionen *fors* tidslige eller rumlige betydning, hvorfor ordet i sætninger som *Thi de haffue saa forfult Prophetterne som vaare faar eder*. (11) ikke betegner det moderne dansks *før*, men i stedet blot *for*. (jf. www.ordnet.dk/ods under *for*). Brugen ses også i følgende eksempler: Es.: *vaar* (42), *Daatter* (21); Matt.: *vaare* (11)

2. Den trykssvage endelse svarende til moderne dansk *-es* og *-et* skrives altid *-is*, og *-it*. Også den trykssvage artikel *et* skrives *it*. Dette var almindeligt på ChrIII's tid, jf. Brøndum-Nielsen (1928:400): ”i Slutningen af 15. Aarh. [bliver] *e* delvist eller helt eneherkende, dog i Almindelighed vekslende med *i* foran visse Konsonanter (især *s* og – lidt mindre gennemført – *t*)”.
- a. Matt.: *Himmerigis Rige* (3), *deris* (3), *husualis* (4), *mettis* (6), *kaldis* (8), *kastis* (40), *skiulis* (15), *Husit* (16), *bedreffuit* (38), *forderffuis* (41), *aldelis* (48), *Skriffteklaagis* (24), *Hoffuit* (50), *eniste* (51), *Kongis* (50), *helffuedis* (29), *fremdelis* (47), *Menniskene* (17);

- b. Es.: *hoffuit* (15-16), *Vædris* (27), *Quegis* (27), *aabenbaris* (28), *forgeffuis* (30), *klariste* (49), *kaldis* (51), *frelsis* (51), *hendis* (51), *beskemmis* (54), *Herris* (8-9).
- 3. I begge bøger anvendes trykstærkt *e* til betegnelse af æ-lyd. Det sker netop pga., at ”enkeltskrevet *e* i alm. dækkede over [æ]. Normen havde godtaget *e* for [æ] og *æ* for [æ:]” (Skautrup 1947/1968:182):
 - a. Es.: *lenger* (14), *opbrende* (20), *veret* (24), *Brenoffer* (27), *Quegis* (27), *hender* (34), *forgeffuis* (30), *hielper* (36), *Mectige* (47), *heffne* (48);
 - b. Matt.: *lerde* (2), *Referdighed* (5), *lenger* (14), *tender* (15), *setter* (15), *Skeppe* (16), *tencke* (18), *vere* (64), *Fengsel* (35), *suerie* (48), *Neste* (58).Her er begge tekster lige konsekvente i ortografien. En enkelt gang er der en vekslen mellem *æ* og *e* i ordene *retuished* (51) og *rætuished* (43).

Verbet *være* stavedes i gammeldansk normalt med *æ*, men i løbet af det 15. årh. begyndte man at skrive verbet med *e*, dog med *æ* som den hyppigste form. Stavemåden med *e* er dog fastslået norm i Chr. III’s bibel (Brøndum-Nielsen 1973:93).

 - c. I Matt. foreligger der et eksempel på den i tiden almindelige vokalbrug *e* (Jacobsen 1910:210) i ’at sætte’, når verbet står i præteritum: *sette* (1).
- 4. Kun i Matt. anvendes en varieret brug af *o* til betegnelse for kort å-lyd:
 - a. Labialisering fra *-and* til *-ond*, som i dag skrives med *å* (Jacobsen: 209): *allehonde* (10),
 - b. Den tidstypiske labialisering fra *-ang-* til *-ong*, der dog i kancellisproget bevarer den ulabialiserede vokal (Jacobsen 1910:209): *gong* (34).
- 5. Vokallængde markeres ofte ved efterstillet *e* hos Matt., ofte (men ikke altid) i lukket stavelse. Ved enkelte tilfælde markeres det i Es.
 - a. Matt.: *see* (7), *skeer* (20), *stoer* (50), *vreed* (27), *hoer* (37), *een* (38), *Eed* (47), *stoel* (49), *Miel* (56), *Soel* (61), *Løen* (62).

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

6. Ved diftonger skrives der i begge tekster *y* efter enten *e* eller *ø*: Es.: *ophøyet* (7), *ey* (19), *øyen* (20), *Møye* (31), *affeye* (49).
7. I begge tekster, dog flest gange i Matt., ser vi rester fra diftongen *iu*, som betegner en *y*-lyd: Es.: *siugt* (16); Matt.: *liuge* (10), *liuss* (14). Ifølge Brøndum-Nielsen fandt udviklingen fra *iu* til *y* sted allerede før 1200 (1928:329), og stavningen med diftongen må derfor ses som arkaisme.

2.1.2. Konsonanter

1. Typisk for sin tid brugtes *i* konsonantisk især foran vokal, hvor lyden er spirantisk (Brøndum-Nielsen 1950:68):
 - a. Es.: *Ierusalem* (2), *ieg* (6), *Siæl* (31), *skiuler* (33), *Hierte* (16), *Hielper* (36), *Fiender* (48);
 - b. Matt.: *Bierg* (1), *hiertet* (7), *skiulis* (15), *ieg* (24), *Iorden* (20), *ihielsla* (26), *Tieneren* (34), *Ierusalem* (50), *ia* (51), *Kiortel* (55), *Fiende* (58).
2. Som normalt i tiden anvendtes *ck* ofte vekslende med *'k'* til betegnelse af forlænget *k*-lyd oftest efter stemte konsonanter som *l*, *n*, *r* med foregående kort vokal (Brøndum-Nielsen 1932:391):
 - a. Es.: *Folck* (10), *merck* (25), *huilcken* (2); Matt: *Folcket* (1), *tencke* (18), *Scriffteklaagis* (24), *huercken* (48); Der findes også eksempler i teksterne på brugen af *'ck'* som lang *k*-lyd efter kort vokal: Es.: *icke* (10), *eckon* (15), *Bucke* (28);
 - b. Matt.: *icke* (15). Dog anvendes der også *c* foran vokal i forbindelse med efterstillet *t*: Es.: *hectede* (19); Matt: *sact-modige* (4);
3. *Q* bruges i forlyd foran *u* (*v*): Es.: *Quegis* (27); Matt.: *Quinde* (38)
4. En enkelt gang skrives der *x* for *[ks]* i Es.: *Oxe* (8).
5. Brugen af versaler indledende substantiver efter tysk forbillede forekommer hyppigt i begge tekster omend med en vis inkonsekvens. Ikke kun oprindelige substantiver skrives med stort, men også substantiverede adjektiver. I Es. skrives substantiver med versaler i 60% af tilfældene (74 af 123), og substantiverede adjektiver i 75% (6 ud af 8). I Matt. er der en større konsekvens i forhold til brugen af versaler: Substantiver skrives med versaler

i 81% af tilfældende (102 gange af 125), substantiverede adjektiver i 64% (9 af 14). Af øvrige ordklasser skrives i Matt. enkelte pronominer med versaler: *Salige ere i/ naar Menniskene bespatte oc forfølge eder for Min skyld; Huo som er vreed paa sin Broder/ Hand er skyldig for Dommen*, enkelte interjektioner: *Eder tale skal vere Ia/ ia/ Ney/ ney*, og konjunktioner som *Thi, At, Saa, Da, Huad*. I Es. skrives kun konjunktioner som øvrig ordklasse med versal: *Thi, Oc, Som, Men, Huo, Da, Men*. Selv om kapitlet i Es. er en anelse kortere end det i Matt., kan vi ud fra procentdelen se, at der er en noget større inkonsekvens i Es end i Matt. i forhold til brugen af versaler. Pronominet *I* skrives dog ikke med stort i nogen af teksterne, som man gør det i moderne dansk. Brugen af versaler i Luthers bibel 1545 er heller ikke konsekvent, og det er ikke alle steder, at Chr. III's bibel følger Luthers brug af versaler (Hjort 1971:115)

6. Skrivemåderne *ff* og *ffu* forekommer hyppigt i begge tekster og de betegner i begge tekster de samme lydforhold: Begge stavemåder betegner w-lyd. Desuden skrives *ff* for f-lyd og *ffu* for v-lyd:

a. Es.:

- i. *ff* skrives for f-lyd: *aff* (29), *effterdi* (14-15).
- ii. *ff* for w-lyd: *heffne* (48).
- iii. *ffu* for v-lyd *Haffue(r)* (6), *Hoffuit* (15-16), *bleffuit* (23), *farffue* (39), *Tyffuendis* (44).
sø!ff (43) er dog speciel, da ordet allerede i gammeldansk gennemgik vokalisation, og det må derfor antages, at *-ff-* udtaltes som en w-lyd (Brøndum-Nielsen 1932:211).
- iv. *ffu* for w-lyd: *offuer* (21), *Gaffuer* (45).

Det er dog muligt at ordene *aff* og *ondskaff* udtaltes med w-lyd

b. Matt.:

- i. *ff* skrives for w-lyd: *bedrøffuede* (4), *helffuedis* (29), *giff* (57), *Bogstaff* (20), *breff* (45), *offuer* (51).
- ii. *ff* for f-lyd: *aff* (20), *krafft* (13), *Scriffteklaagis* (24), *offrer* (30), *skerff* (36).
- iii. *ffu* for w-lyd: *giffue(r)* (44), *bliffue(r)* (24), *bedriffue(r)* (37), *forderffuis* (41).

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

- iv. *ffu* for v-lyd: *Gaffue* (30), *haffue(r)* (26), *Hoffuit* (50).
7. Nudansk stumt *d* skrives for det meste i begge tekster, dog er der undtagelser i Matt.: *ont* (52), *siste* (36), *minste* (22).
 8. Lyden *[f]* skrives af og til som *ph* i låneord: Es.: *Prophete Esaie* (overskriften); Matt.: *Propheterne* (11), *Phariseers* (24-25).
 9. "Det skarpe Skel, Rigssproget sætter mellem Konsonanten *v* og Vokalen *u* fandtes altså ikke: *v* betegnede ofte en vokalsk Lyd, *u* ofte en konsonantisk" (Jacobsen 1910:220). Denne veksel, som Jacobsen her beskriver, ser vi ligeledes i de to tekster:
 - a. Efter konsonant skrives *u*:
 - i. Es.: *huilcken* (2), *huad* (14), *Quegis* (27), *Huo* (28), *huide* (38), *Huor* (42), *Retuished* (43), *huer* (52), *vdualt* (54), *Suerd* (40).

En enkelt gang i Es. anvendes der *w* som betegnelse for v-lyd: *wi* (24). I Matt. derimod bruges *w* til forskellige formål, både til betegnelse for *u*: *ihw* (30), *Wretferdige* (62), og for w-lyd: *lowen* (20); *slaw* (54).
 - ii. Matt.: *huor* (13), *huo* (26), *huercken* (48), *huit* (51), *huad* (51).
 - b. *v* bruges til at betegne *[u]* i forlyd:
 - i. Es.: *Vrtegaard* (54), *vdualt* (54).
 - ii. Matt.: *vplod* (2), *vnder* (15), *vden* (24).

Om der her kan være tale om, at det ene kapitel er mere varierende end det andet i ortografi, kan diskuteres. Dog så vi, at kun Matt. markerer lang vokallyd med *-e*. Es. markerede lang vokallyd kun to gange i hele kapitlet. I Es. veksledes der mellem at skrive *æ* og *e* i ordet *retfærdighed*.

Matt. brugte flere gange *w* som betegnelse for en u-lyd og en w-lyd, hvor vi i Es. kun en enkelt gang så *w* brugt, og det som betegnelse for en v-lyd. I forbindelse med brugen af versaler så vi, at Es. var en del mere inkonsekvent end Matt. Sluttelig forelå der en veksel mellem *d* og *t* i Matt., som ikke var til stede i Es. foruden blot et enkelt eksempel med *met*.

2.2. Morfologi

1. Verbernes konjugation i modus.
 - a. Indikativ: Begge tekster bøjer verberne i numerus med endelsen –e i pluralis:
 - i. Es.: ere (7).
 - ii. Matt.: ginge (2), ere (13), vaare (11).
 - b. Imperativ bøjedes på 2 måder i Es. og på 3 måder i Matt.
Matt.:
 - i. Singularis:

De fleste verber danner imperativ med nulform, f.eks.: *hug* (42), *kast* (40) som i moderne dansk; *gack* (31), som endvidere er en ældre imperativbøjning (Brøndum-Nielsen 1973:157 ff.).
 - ii. Verber med den svage ede-bøjning (første svage bøjningsklasse hos Brøndum-Nielsen 1973:160) danner imperativ på -e: *forlige dig* (32). I dette kapitel er *forlige* dog et enkeltstående tilfælde.
 - iii. Pluralis dannes med endelsen –er: *glæder og frygder eder* (10-11), *elsker* (59), *velsigner* (59), *gør* (22), *beder* (59-60).
- Es.:
 - i. Singularis dannes med endelsen nul som i moderne dansk, f.eks.: *Hør* (5), evt. *merck* (25). Ud fra det valgte kapitel kan det ikke ses, om Es. har to sg.-former som Matt., for der er ingen eksempler på imper. sg. af ede-verber.
 - ii. Pluralis bøjes med endelsen –er: *Hører* (5), *toer* (30), *renser* (30), *Skicker* (31).
2. I Matt. foreligger der personbøjning af verberne i indikativ præs. 2. person singularis af verbet *at være* og modalverberne med endelsen –t i præs. Ud fra det udvalgte afsnit kan det ikke ses, om Es. har tilsvarende personbøjning, idet afsnittet ikke indeholder eksempler på *være* og modalverber i præs. 2. pers. sg.
 - a. Matt.: *du skalt ikke ihiesla* (26); *den stund du est end nu hoss hānem* (33); *thi du kant icke gøre [...]* (50-51).
3. Kasusbøjning:
 - a. Der er rester fra kasussystemet: *huo* i begge tekster. Heltoft nævner dog, at nominativformen *hvo* allerede på dette

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

tidspunkt ikke længere blev brugt i talen, men kun i skriften (Helftoft 1997:230).

4. Genusbøjning

- b. Der er rester af substantivernes genusbøjning i begge tekster: Substantiverne har i teksterne stadig tre køn, som vises ved, at pronominerne henviser til substantiver i femininum og maskulinum:

- i. Es.: *Stad = hand* (42), *Zion = hendis* (51), *Fra Top og til Taa/ er inted sunt paa hannem* (16-17). I dette eksempel er det dog uklart, hvad *hannem* referer til.
- ii. Matt.: *Haand = hende* (42), *Himmelen = hand* (49), *Iorden = hun* (49).

Ifølge K.M. Pedersen 1999 fandt forenklingen af substantivernes køn fra 3 til 2 køn sted fra 1450 til 1600 i københavnsk, og disse eksempler må som sagt derfor være en rest af tredelingen. Dog forekommer der i teksterne ikke eksempler på pronominerne *den* eller *det* som personlige pronominer, men som adjektiv-artikel:

Es.: *den onde Sæd* (9)

Matt.: *Den Stad som ligger paa it Bierg* (12).

I morfologi er der ikke stor forskel på de to tekster. Ved imperativ skiller Matt. sig dog ud ved at have et enkelt eksempel ved at have *forlige* som gammel imperativ sg.-form. Det var dog heller ikke muligt at klargøre, om kun Matt. personbøjes, da mit tekstuddrag af Es. har været for småt til at klarlægge, om der personbøjes i resten af bogen.

2.3. Syntaks

Inden for syntaks stemmer Es. overordnet set overens med den nutidige sprognorm i dansk skriftsprog. Ordstillingen er særdeles konsekvent, og der forekommer kun enkelte afvigelser fra normen:

1. En enkelt gang ved negation i en ledsætning: *effterdi at i affalde eckon diss mere?* (14-15) og en enkelt gang i en helsætning: *Haffde icke den Herre Zebaoth ladet lidet offuer bleffuit aff oss* (23).

2. En enkelt gang ses et eksempel på efterstillet verbum, formentlig efter tysk indflydelse: *Oc om i end meget bede* (33).

Anderledes ser det ud i Matt. Selv om der også her bruges analytisk ordstilling, er der relativsætninger, der afviger fra resten, om end efter et mønster. Jeg tager udgangspunkt i relativsætningerne for at vise dette:

1. Den analytiske SVO-ordstilling anvendes ved:
 - a. Subjektsprædikat: *Salige ere de/ som ere aandelige fattige* (2-3); *Salige ere de/ som ere rene aff hiertet* (7).
 - b. Præpositionalforbindelser: *Salige ere de/ som hungre oc tørste effter Retferdighed* (5); *Salige ere de/ som lide forfølgelse for Retferdigheds skyld* (8-9); *Den Stad som ligger paa it Bierg* (14-15); *Huo som er vreed paa sin Broder* (27); *huo som siger til sin Broder/ Racha* (28); *Huo som seer paa én Quinde at begeere hende* (38); *Huo som skil sig fra sin Hustru* (44); *oc vent dig icke fra den/ som vil laane aff dig* (57).
2. Afvigelsen herfra består i en brug af kilekonstruktioner i relativsætninger, som er en ældre brug fra gammeldansk, hvor et element, her objektet, er blevet rykket frem foran verbet på det egentlige subjekts plads (Hrafnbjargarson 2005:91), så der opstår en V2-ledsætning:
 - a. *Huo som det gør oc lærer* (22); *Velsigner dem som eder bande. Gører dem got/ som eder hade* (59); *Thi der som i elske dem/ som eder elske* (62).

Slutteligt optræder der i Matt. eksempler på infinitiver, der på moderne dansk skrives *for at*, men hvor *for* er udeladt. Dette ses ikke i Es.:

1. *I skulde icke tencke/ at ieg er kommen/ at opløse Lowen eller Propheterne/ Ieg er icke kommen at opløse/ men at fuldkomme* (18-19).

Denne konstruktion var undertiden brugt i daglig tale, og blev først i 1819 skrevet med *for at* (ordnet.dk/ods under *at*, betydning 3.2).

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

Inden for syntaksen er der altså en del fænomener, hvor de to tekster er ligedan. Alligevel så vi hos Es., at der er en stor ensformighed og regelmæssighed i ordstillingen med i alt kun tre sporadiske afvigelser fra den dominerende SVO-ordstilling og med en meget konsekvent ordstilling i relativsætninger med kun en afvigelse. I Matt. blev det derimod tydeliggjort, at der foreligger en større variation i ordstillingen, primært i relativsætninger, men alligevel med en vis systematik og konsekvens inden for dette mønster. På det område må det siges, at de to tekster i høj grad adskiller sig fra hinanden, og at Matt. med systematisk brug af kilekonstruktioner må siges at være mere konservativ end Es. i syntaksen.

4. Forskellige forlæg

Om der er tale om to forskellige oversættere er hermed ikke påvist, da der lige så vel kan være tale om forskellige forlæg til de to kapitler. Bertil Molde påpeger, at det ikke var entydigt, om Chr. III ønskede en oversættelse, der holdt sig nøje op ad Luthers nedertyske bibel fra 1534 eller hans højtyske bibel fra 1545, og at det derfor er muligt, at begge bibler har haft indflydelse på Chr. III's bibeloversættelse (Molde 1949:53 ff.). Molde påviser tesen om påvirkningen fra begge bibler ved at fremføre eksempler, hvor Chr. III's bibel læner sig op ad biblen 1534 fremfor den i 1545, f.eks.:

Luther 1545:	Lty. 1534:	ChrIII:
1. Mos. 17: 23 vnd alle Knechte die da heim geboren, vnd alle de erkaufft,	vnd alle knechte de <i>in synem huse</i> gebarn, vnd alle de gekofft waren,	och alle de tienere som vore fødde <i>i hans hwss</i> , och alle som vore købte (Molde 1949:41)

Ydermere kan man finde tydelige spor efter Christiern Pedersens oversættelse af Det Nye Testamente fra 1529/1531, der må have været et af forlæggene i Det Nye Testamente hos Chr. III's bibel. I følgende eksempel, der er et citat fra et af de uddrag, jeg har analyseret, kan vi se, at oversætteren af Chr. III's bibel har holdt sig til Christiern

Pedersens oversættelse frem for Luther 1545, og Molde angiver mange flere eksempler herpå:

Luther 1545:	Chr. Pedersen:	ChrIII:
Matt. 5: 12 Seid frölich und getrost (Habt freud und wonne t.o.m. 1525 [...])	Gleder och frygder eder da,	Glæder oc frygder eder, (Molde 1949:63)

Desværre er der i Molde 1949 ikke eksempler på kilder, der kunne have påvirket sproget i Es.

5. Sammenfatning

Det er i min analyse blevet tydeligt, at de to kapitler, Mattæus kap. 5 og Esajas kap. 1, afviger væsentligt fra hinanden i deres sprog.

På flere punkter er Matt. mere varierende og konservativ i sin skrivemåde end Es., og selv i denne variation foreligger der et vist mønster bag, som ikke findes i Es. Der kan findes forskellige teser til årsagen bag forskellene:

1. Oversætterne kan have benyttet sig af forskellige kilder. Som Bertil Molde gør klart med tydelige eksempler, måtte de lærde mænd, der oversatte Matt. og resten af det nye testamente, udover Luthers bibel fra 1534, Luthers bibel 1545 og Vulgata også have haft Christiern Pedersens oversættelse af Det Ny Testamente fra 1529/31 foran sig under oversættelsen (Molde 1949:58), som af logiske grunde ikke kunne være et forlæg under oversættelsen af Es.

2. Der kan have været tale om to forskellige oversættere af de to kapitler, da vi jo ved, at der har været opstillet en hel komité til udarbejdelsen af Chr. III's bibel.

3. Endvidere må betydningen af sætterens og udgiverens indflydelse ikke gå upåagtet hen. Den inkonsekvente ortografi i begge kapitler kan være påvirket af sætteren, men de store og alligevel regelmæssige forskelle i morfologi og syntaks får mig til at betvivle betydningen af sætterens påvirkning, og den tages ikke længere i betragtning.

Chr. IIIs bibel: Skrevet af flere oversættere?

Afsluttende kan jeg derfor ikke med sikkerhed bekræfte min tese om to forskellige oversættere. På den ene side ses det tydeligt, at Chr. Pedersens oversættelse har haft stor indflydelse på Det Nye Testamente, en indflydelse som der ikke har været i Es. På den anden side læner både Es. og Matt. sig meget op ad Luthers bibel, og man kan derfor ikke give Chr. Pedersens oversættelse status som eneste kilde til Matt., hvorfor der kan være tale om forskellige oversættere. Måske kunne begge teser være årsager til den store regelmæssige forskel de to tekster imellem.

Litteraturliste

- Brøndum-Nielsen, Joh. (1928-1973) *Gammeldansk grammatik*, Bd. I-VIII. Københavns Universitetsforlag.
- Brøndum-Nielsen, Joh. (1951) *Studier og tydninger*; København: J. H. Schlutz.
- Diderichsen, Paul (1971) *Dansk prosahistorie I, I*; København Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler.
- Esajas' Bog, kap. 1 (1550) i: *Biblia/ Det er den gantske Hellige Scrift/ vdsæt på Danske*.
- Heltoft, Lars (1997) Hvem opslugte hvo. *Ord, Sprog og artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500-1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*. Flemming Lundgreen-Nielsen (ed.). København: C.A. Reitzels Forlag:227-256.
- Hjort, Poul Lindegård (1971) Omkring Christian den Tredjes bibel. *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen på halvfjerdsårsdagen d. 8. juni 1971*. Kristian Hald (ed.). København: Akademisk Forlag:113-128.
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn (2004) Stylistic Fronting. *Studia Linguistica* 58:88-134.
- Jacobsen, Lis (1910) *Studier til det danske Rigssprogs Historie*, bd. I; København: Gyldendal.
- Jacobsen, Lis (1913-14) Grundlaget for Christian den Tredjes Bibel. *Nordisk Tidsskrift for Filologi*, Fjerde række, bd. II:151-163.
- Karker, Allan (1993/2001) *Dansk i tusind år*. København: C. A. Reitzel.
- Mattæus Evangeliet, kap. 5 (1550) *Biblia/ Det er den gantske Hellige Scrift/ vdsæt på Danske*.

Dorete Schmidt Rindom

- Molde, Bertil (1949) *Källorna til Chr III:s bibel 1550*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Noack, Bent (1950) Synopse og konkordans i Christian III's bibel. *Bidrag til Den danske Bibels Historie. Festskrift i Anledningen af den danske Bibels 400 Års Jubilæum*. Bertil Molde (ed.). Aarhus: Rosenkilde og Bagger:59-80.
- ODS: www.ordnet.dk/ods.
- Skautrup, Peter (1947/1968) *Det danske sprogs historie*. bd. II. København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter (1950) Reformationsbiblens tilblivelse og forudsætninger. *Bidrag til Den danske Bibels Historie. Festskrift i Anledningen af den danske Bibels 400 Års Jubilæum*. Bertil Molde (ed.). Århus: Rosenkilde og Bagger:42-58.